

Kristendommens første tid i Agder

Aspekter ved Agders misjonshistorie i vikingtid

HANS JAKOB JAKOBSEN

A. Emne og problemstilling

Emnet for denne artikkelen er Agders møte med kristendommen i vikingtiden (800—1050). Hovedvekten blir lagt på den tidlige kristningen, dvs. på tiden før de to Olavene og deres misjonsbiskoper fikk hånd om kristningsverket i landet.

Som grunnlag for fremstillingen anvender jeg et tverrvitenskapelig opplegg. Agder er fattig på skriftlige kilder som belyser forhold i vikingtid og tidlig middelalder. Det er derfor avgjørende å benytte seg av resultater fra forskjellige vitenskapsgrener, i særlig grad arkeologi og runologi. Materialet som synes å kunne kaste litt lys over vårt emne, er inndelt i fire emnekretser: gravskikker, funnmateriale, runeinnskrifter og steinkors.

Havet var på denne tiden bindeleddet mellom Norge og Europa. 800- og 900-tallet lar oss ane en mer fredelig handelsvirksomhet, og ikke bare viking- og plyndringsferder. På disse handelsferdene møtte nordboerne en ny kultur og en ny religion, andre tenkemåter og andre livsverdier.

B. 1. Gravskikker

B. 1.1. Gravfunnet fra Bringsvær i Fjære

På denne gården i Fjære ble det i 1922 under jorddrydding avdekket en kiste bygget av store steinheller. Samme år i desember ble stedet undersøkt av professor A.W. Brøgger og Bjørn Hougen. Kisten, som lå 25-40 cm under jordoverflaten, var av ganske særegen karakter med en svær dekkhelle oppå. Lengden på dekkhellen: 2.62 m, bredde: 60-70

cm, og gravens dybde innvendig: ca. 0.50 m. Skjelettet var tålig godt bevart.

Blant de gjenstander som ble funnet i graven kan nevnes: skålvekt av bronse, skinnpung med seks vektlodder og en tysk sølvmynt, en kniv av jern og et flintstykke. Når det gjelder gravformen, gir Hougen uttrykk for at det her sannsynligvis dreier seg om en flatmarksgrav.

Ved flytting av graven ble det gjort et nytt funn. Under dette arbeidet ble det avdekket to mindre og dårligere bygde steinkister like ved siden av den store kisten. Den ene var tom, mens den andre inneholdt restene av et barneskjelett (Hougen 1923). De to små gravene er av samme type som den store, og det hele må betraktes som et enhetlig kompleks (Rolfson 1981:124).

Kisten fra Bringsvær med en slik kraftig dekkhelle er som nevnt meget spesiell og helt uvanlig i vikingtid. Den er også forskjellig fra den kistetype vi kjenner fra folkevandringstiden (sml. Larsen 1976:67).

Myntfunnet fra den store graven gir oss en forholdsvis sikker datering. Det dreier seg om en tysk sølvmynt fra tidsrommet 983-1002 (Skaare 1976:144). Begravelsen må da i hvert fall ha foregått etter første peregingsår.

Rolfson trekker linjene til sagaenes beretninger om misjonskongene: «Det var under kongene Håkon den Gode (død ca. 960) og Olav Tryggvesson (konge ca. 995-1000) at rikskongedømmet innledet kristenvirksomheten her i landet. Allerede før den tid må vi gå ut fra at mange kysttetter hadde fått innblikk i den nye tro, og de to kongene og deres geistlige medhjelpere kunne sikkert se resultatet av atskillig misjonsvirksomhet. Likevel møtte kristningsarbeidet stor og seiglivet motstand fra mange etter (Rolfson 1981:123).

Som nevnt utgjør Bringsvær-gravene ifølge Rolfson en enhet. Sannsynligvis dreier det seg om et ættegravsted til en mektig ætt. Jeg siterer Rolfson: «De døde må ha hatt status langt over gjennomsnittet i samfunnet, og de må ha tilhørt en mektig ætt. Og angivelig kan en så stor mann ha hatt kontakt med en eller kanskje to av misjonskongene Håkon den Gode, Olav Tryggvasson og Olav Haraldsson» (Rolfson 1981:124).

En må også merke seg at tross forbindelsen utad, som bevitnes ved skålvekt og sølvmynt, er det en hedensk begravelse vi her har å gjøre med, kanskje med en viss påvirkning utenfra i gravformen. Bruken av så stor dekkhelle bærer preg av kristen innflytelse. Steinkisten minner om lignende funn på vesterhavsoyene og kister funnet i norske kirker fra tidlig middelalder (Rolfson 1981:124).

I Grimstad-traktene må man ha hatt kjennskap til kristendommen så

sent som det her er tale om. Kanskje har omgivelsene preget av den nye tro gjort sitt til at det ikke ble lagt haug over graven (Rolfsen 1981). Rolfsen konkluderer: «De tre Bringsværggravene er fra et sentralt kystområde med et rikt handelsmiljø. Nettopp i et slikt miljø skulle vi forvente at kristne impulser tidlig gjorde seg gjeldende. Selv om disse gravene er hedenske, kan vi ikke trekke den konklusjon at mannen og hans ætt ikke har kjent til den nye tro. Snarere må vi se den hedenske gravskikken som et forsøk på å opprettholde religiøse og kulturelle tradisjoner. I så måte viser de tre gravene at den norrøne religionen var sterkt rotfestet i enkelte ætter (Rolfsen 1981:126).

Omkring 950 forsvinner de hedenske gravene stort sett langs kysten på Agder. Bringsvær-gravene ligger ca. 50 år senere enn de vanlige hedenske gravene. «Den siste hedning på Agder» antyder Rolfsen om dette spesielle gravfunnet. Det er et treffende utsagn om et sjeldent og betydningsfullt religionshistorisk fenomen fra denne landsdelen.

B. 1.2. Gravskikker - typiske trekk

I en undersøkelse som Jan Henning Larsen har foretatt, har han kronologisk bestemt 40 gravfunn fra vikingtiden i Vest-Agder. Larsen mener at skillet omkring 950 er påtagelig ut fra materialet. Av disse 40 gravfunnene har han bestemt 34 til tidsrommet 800 - 950 og resten til 950 - 1000 (1 funn) og 900-tallet generelt (5 funn). Med andre ord finnes det en mengde gravfunn fra første halvdel av århundret, mens det motsatte er tilfelle for annen halvpart. Larsen trekker denne konklusjonen: «Det ser med andre ord ut til at de hedenske gravene forsvinner rundt 950. Dette behøver ikke medføre en så tidlig kristning, men den kristne gravskikk må ha påvirket den hedenske» (Larsen 1976:74).

Når det gjelder Aust-Agder, har Larsen foretatt en lignende undersøkelse. Her deler han materialet opp i en kyst- og en innlandsgruppe. For kystområdenes vedkommende mener Larsen at tendensen er klar. Den hedenske gravskikken synes også her å ha blitt forlatt i tiden omkring 950 eller før. I innlandet er den hedenske gravskikken i bruk lenger frem i tid. Innlandsområdene som er tatt med i undersøkelsen, går så langt sør som til Evje og Hornnes (Larsen 1984:174-175).

Fra 1000-tallet finnes det, foruten Bringsvær-gravene, bl.a. en rekke graver i innlandet, særlig i Setesdal, hvor den hedenske gravskikken synes å ha vært i bruk (Larsen 1984:175). Da vårt emne fortrinnsvis dreier seg om den tidlige misjon, kommer jeg ikke til å gå nærmere inn på de sene hedenske gravene fra Setesdal.

B. 2. Funn

Fra Agder har vi noen gravfunn med vekter, som kan ha betydning i vår sammenheng. Ved handel fungerte sølv som byttmiddel, og verdien bestemtes etter tyngden ved hjelp av skålvекter. Av særskilt interesse for oss er spørsmålet om vektene opphav. Erik Jondell tar opp dette emnet i sin oppgave i arkeologi. Han konkluderer med at hoveddelen av vektene må ansees å ha blitt til innenfor anglo-irsk område. En mindre gruppe har trolig blitt til i et østlig område (Jondell 1974:35).

Ifølge Jondell har vi fra Agder vektfunn fra vikingtiden fra disse stedene. Bringsvær, Fjære og Sævli, alle fra Fjæreamrådet og alle tilhørende den anglo-irske gruppen. Dessuten har vi to andre vektfunn, fra Rokleiv i Landvig og Løland i Vigmostad. Disse bestemmes ikke med hensyn til opprinnelse. Ingen settes inn i den østlige hovedgruppen, som for øvrig er forholdsvis liten (Jondell 1974).

Vi har også i Agder en del mynter fra vikingtidsgraver (se Skaare 1976: 143-146). Når det gjelder myntenes «hjemland», er forskjellige områder representert. Likevel har vi en viss overvekt av angelsaksisk opphav.

Det er også gjort en god del funn av annet importmateriale i vikingtidsgraver, f.eks. beslag, kjeler og sverd. For oss er det særlig viktig å undersøke hvilke områder importgjenstandene har kommet fra. Tabellene bakerst i artikkelen gir en oversikt over de funn som kan bestemmes med hensyn til opprinnelse. Derfor blir disse funnene ikke omtalt spesielt i dette avsnittet.

La oss så stanse litt ved de såkalte skattefunn. Med denne betegnelsen menes ting av edelt metall som er blitt lagt ned i jorden, f.eks. spenner, hals-, arm- og håndleddsringer i gull eller sølv.

En mer omfattende oversikt over skattefunn fra Agder i vikingtiden vil en kunne finne i Sigurd Griegs avhandling (Grieg 1929). Jeg vil i denne artikkelen bare trekke frem et spesielt og viktig funn fra vår tid, nemlig Slemmedal-skatten. Den ble i 1981 funnet på Slemmedal/Lia i Landvig. Nedleggingen anslåes til den første fjerdedelen av 900-tallet (Skaare 1982:39).

Gullkorset fra Slemmedal-skatten er av stor interesse. Et hull i den ene korsarm tyder på at korset har vært båret om halsen, kanskje på et perlekjede, ifølge Charlotte Blindheim. Hun mener at slike kors klart viser oss kulturkontakter utover vårt hjemlige miljø (Blindheim 1982:26).

Spørsmålet som melder seg blir: Hvorfor har slike verdisaker blitt lagt ned? Når det gjelder sølvfunnene, er det mulig at vi i enkelte tilfel-

ler kan ha å gjøre med offerfunn, en slags «tempelskatt» som er blitt ofret til gudene (Grieg 1929:288). Jeg kan ikke se at Grieg tenker seg noen av funnene fra Agder satt inn i denne sammenheng.

En annen mulighet, som er mer nærliggende, går ut på at funnene er verdigods som er blitt gjemt bort, enten i ufredstider eller i andre mer tilfeldige situasjoner. Jan Henning Larsen peker på at vikingtidens skattefunn ofte er nedlagt i urer eller nedgravd ved store, jordfaste steiner, slik at tingene lett kunne finnes igjen (Larsen 1976:78).

Det synes altså som om skattefunnene fra Agder ikke kan settes inn i noen bestemt religiøs ramme, men heller må sees i en «profan» kontekst.

Likevel har disse funnene noe vesentlig å bidra med i vår forbindelse. De understreker kontakten utad med Europa i vikingtiden. Grieg mener at når en ser på de norske skattefunnene fra 10. og 11. århundre som helhet, er det klart at det er den *vesterlandske* (uthevet hos Grieg) innflytelsen som er den sterkeste (Grieg 1929:282).

Han siterer også Haakon Shetelig, som uttaler seg slik om skattefunnene: «Sølvet i forarbeidet stand gir et like levende indtryk av en vidt-forgrenet samfærdsel som myntene gjør det; her er former som hører hjemme paa de forskjelligste kanter av verden, fra Vesteuropa til Orienten» (Shetelig 1925:186, gjengitt hos Grieg 1929:286).

B. 3. Runeinnskrifter

B. 3.1. Galteland, Evje

Første gang vi hører om runesteinen fra Galteland i Evje er i en optegning av biskop Thomas Wegner fra 1639. Wegners tegning er av stor verdi i og med at steinen nå bare finnes i forskjellig bruddstykker. I hans tid var den fullstendig med til sammen 73 runer (66+7). Den stod på Lidsteinsmoen på østsiden av elva Otra, rett overfor gården Fennefoss. Mellom 1639 og 1808 ble steinen flyttet til tunet på Galteland og reist der.

Selv om Wegner har teksten fordelt på to linjer, ser vi av fragmentene at innskriften A har stått på en linje. I tillegg kommer den korte innskriften B, som vi skal behandle for seg.

Teksten blir tolket slik av runologen Magnus Olsen (A): «Arnstein reiste denne sten efter Bjor, sin sønn. Han fant døden i hæren da Knut søkte England.» Den lengste linjen avsluttes med et kors, ifølge Wegner. Hans tegning viser den opprinnelige fullstendige innrissning, og ved å bruke denne tegningen har en lettere kunnet forstå teksten i sin helhet.

La oss se litt på innholdet av teksten. Verbet «sækja» betyr bl. a. å dra ut med hær for å angripe eller sette seg i besittelse av noe. Olsen mener at det her henspiller på erobringen av England i 1015-16. Dette begrunner han med at hærføreren Knut ikke kan være noen annen enn danskekongen Knut den Mektige.

Olsen ser det som sannsynlig at Bjor Arnsteinsson, som nevnes i innskriften, må ha falt i et av slagene mellom august 1015 og høsten 1016, kanskje helst i 1016. Følgelig kan Galtelandsteinen tidligst være reist i 1016, men det er mest sannsynlig at det må ha skjedd et av de nærmest følgende år. Runene på steinen og deres lydverdi passer godt til tiden nær omkring 1020, ifølge Magnus Olsen (Olsen 1954:14-29).

Den korte innskriften (B) på Galtelandsteinen er ikke så lett å tolke som den første. Flere interessante muligheter har vært foreslått. Dessverre vil det føre for langt å komme inn på denne diskusjonen her. Etter en inngående drøfting, tolker Lis Jacobsen (B) slik: «Gud tage (ham) til sig!» (Jacobsen 1933:13).

Magnus Olsen drøfter en del forskjellige tolkningsmuligheter og kommer selv fram til at (B) må forståes språklig separat fra det foregående og dermed ikke som et innskudd i (A). Han mener at verbet «å være» er brukt i innskriften, og oversetter slik: «Én er Gud».

Det er interessant å se de konsekvenser denne tolkningen får for forholdet mellom de to innskriftene (A) og (B). Jeg siterer Olsen: «Hvis tolkningen er riktig..., er dermed påvist et av Bibelens kjerneord som Arnstein har kjent. Da han reise stenen efter sin sønn, lot han hovedristningen ende med et kors. Han har da visstnok vært kristen eller har iallfall kommet i nær berøring med kristendommen; han hadde jo hjemme i en landsdel som tidlig kom under påvirkning av den nye tro. Enten han nu har været døpt, og da helst som voksen..., eller han på annen måte har kunnet følge kristendommens fremgang i Syd-Norge, har han visst hvad misjonærene fremhevet som det første og viktigste: at «Gud er én»» (Olsen 1954:30).

Olsen hevder videre at hvis lesemåten er riktig, står det på steinen ved siden av korstegnet også et kirkelig symbol skrevet med runer. På denne måten skal det antagelig uttrykkes at far og sønn er knyttet sammen i én tro og én dåp. Det har sannsynligvis ikke vært kirke og kirkegård på Evje så tidlig som 1020. Steinen bærer således fram sin forkynnelse på en gammel hedensk gravplass. Vi merker oss også at steinen har stått ved et sentralt ferdselspunkt, i krysningen mellom landvei og vannvei. Otra-elven er farbar helt opp til Fennefossen, hvor det antagelig har vært en slags «havn» i nærheten (Olsen 1954:14-26 og 29-33).

B. 3.2. Oddernes

Ved Oddernes kirke står det en høy bautastein med to runeinnskrifter, innrisset på forskjellig tid. Det er mest sannsynlig at den alltid har stått på det stedet. Magnus Olsen mener at en ikke kan feste noen lit til et sagn som en prest i Tveit i sin tid meddelte biskop Wegner. Det gikk ut på at steinen var funnet i en sandbakke mellom Oddernes prestegård og Lund en juledagsmorgen da folk var på vei tilottesang.

Innskrift nr. 1, som finnes på breidsiden av den tre og en halv meter høye steinen, er sterkt forvitret, og ikke alt er like lett leselig. Olsen tolker teksten slik: «(Etter N.N.,) Nerids sønn er denne sten.» Han mener at det synes å være en uløselig oppgave å gjette seg til hvorledes innskriftens to første ord har lydt (Olsen 1954:79).

Oddernes-innskriften (nr. 1) synes ifølge Olsen å være fra 10. århundre, i hvert fall ikke yngre. Ingrid Sannes Johnsen mener at den kan regnes til stuttruneinnskriftene på grunn av formuleringen som tyder på høy alder (Olsen 1954:80, Johnsen 1968: 184-185).

Innskrift nr. 2, på smalsiden av Oddernes-steinen, er hugget slik at den er tydelig å lese. Den gjengis slik av Magnus Olsen: «Øivind gjorde denne kirke - Olav den Helliges gudsønn - på sin odel(sgård)» (Olsen 1954:80).

Ordet *gudsonr* forekommer, ifølge Olsen, bare på dette stedet i den norrøne overlevering. Han mener at det her sannsynligvis dreier seg om et angelsaksisk lånord (sml. også Taranger 1890:329f.). Uttrykket «hala» har vært sterkt omdiskutert. To tolkninger kan være aktuelle for vår innskrift: 1. «Hallr» i konkret betydning: heldende/som har en skjev, skrå retning eller stilling. 2. «Hins hala» betyr den helliges. En regner da med at det mangler en rune i ordet «hala».

Olsen drøfter problemet inngående og kommer fram til at det dreier seg om ordet «hellig», dvs. tolkning 2.

Oddernes-innskrift nr. 2 kan ikke ha blitt til før etter 1031, da vi her har betegnelsen «hellig» om Olav. Språklig må den være yngre enn Galtealand-innskriften, som blir datert til ca. 1020. Ut fra språklige kriterier tidfester Olsen vår innskrift til en gang mellom 1020 og 1050 (Olsen 1954:82).

B. 4. Steinkors på Agder?

Birkelis materiale representerer en fullstendig oversikt over det som i dag finnes av høye, frittstående steinkors. Foreløpig er det ikke gjort noen systematisk undersøkelse av kirkegårdene i landet, for å se om det finnes mindre steinkors av mer primitiv form. En del kors kan også ha blitt ødelagt i tidens løp, eller på en eller annen måte ha kommet bort.

I Buskerud fylke finnes en del (Numedal), men i de fleste andre østlandsfylkene har en ikke kunnet registrere slike kors. Kysten fra Jæren og nordover til Trondheim synes å være den mest sentrale strekning (Birkeli 1973:127-214, Birkeli 1979:25-28). Rogaland er godt representert. Det samme kan en ikke si om Agder. Tvert imot konstaterer Birkeli at det hverken fra Telemark eller Agder-fylkene er funnet noen frittstående steinkors. Ved Øyslebø kirke i Vest-Agder står en stein som muligens kan være nederste delen av et eventuelt steinkors (Sveinall 1976:35). Foreløpig er det vanskelig å si noe nærmere, da det ikke er foretatt undersøkelser.

Hvorfor har en ikke kunnet finne kors på Sørlandet? B.E. Bendixen mener at den ujevne geografiske fordelingen av steinkorsene kan komme av at en har anvendt forskjellig materiale. Enkelte steder har en sannsynligvis brukt tre, andre steder stein. Trematerialet kunne ikke stå seg i så lang tid, og disse korsene forsvant således, mens de som var formet i stein ble stående. Bendixen konkluderer med at «der er ingen grund til at antage, at skikken at reise kors var mindre i hævd i den ene landsdel end i den anden» (Bendixen 1912:75-76).

Når det gjelder Agder, kan vi sette opp følgende hypoteser:

1. Det har ikke vært vanlig å reise kors i landsdelen.
2. En har reist steinkors, men i liten utstrekning. Disse har av en eller annen grunn ikke blitt bevart.
3. Trekorsene har vært mest dominerende på Agder, (slik Bendixen antyder om de områder hvor en ikke har funnet steinkors).

Det er et vanskelig spørsmål vi her har for oss. Personlig synes jeg at Bendixens teori har mest for seg. I et område så nær Rogaland er det vanskelig å tenke seg at skikken å reise kors ikke har eksistert i det hele tatt. Dessuten er Agder-fylkene kyst-fylker med til dels betydelig kontakt med vesterlandene i vikingtid (sml. de arkeologiske og runologiske resultatene).

Materialet korsene var laget av, var vel i og for seg ikke det vesentligste men derimot dette kristne tegnets religiøse innhold og funksjon. En kan kanskje også sammenligne med at det i tidlig middelalder (og opp gjennom tiden senere) ble bygget kirker såvel i tre som i stein.

Det er ikke urimelig at det i misjonsperioden har blitt reist kors på Agder, fortrinnsvis i tre. Vi skal heller ikke utelukke muligheten for at steinkors også kan ha vært reist i vårt område.

C. Hvilke konklusjoner kan vi trekke?

Kan det tenkes å ha eksistert en større handelsplass innenfor Agder-området? Funnmaterialet fra Fjære og omegn peker seg helt klart ut. Det ser vi av både vekter, mynter og skattefunn. Fra Fjære er det kort vei over til Danmark og derfra videre til Europa. Det må også ha foregått en betydelig kontakt mellom Fjære-distriktet og landene i vest, slik vektfunnene synes å tyde på. Angelsaksiske mynter fra Vik i Fjære understreker forbindelsen vestover. Skattefunnet fra Slemmedal, Landvik, har myntfunn som peker i samme retning (Jondell 1974:35, Skaare 1976:144, Skaare 1982:33-35).

Jan Henning Larsen, som har undersøkt det samlede materialet fra området, mener at det kan ha ligget en handelsplass i Fjære i vikingtid. Han trekker disse konklusjonene: «Ut fra en samlet vurdering av funnene og de foreliggende opplysningene er det grunn til å hevde at det ikke er en tilfeldighet at funnene er konsentrert til dette området. Neppe noe annet område i Aust-Agder hadde bedre forutsetninger for å organisere handelen på en egen markeds plass» (Larsen 1986:115).

Larsen vurderer videre hvor en eventuell handelsplass kunne ha hatt sitt sentrum: «Det er interessant å forsøke å lokalisere hvor en eventuell handelsplass kan ha ligget. Rent topografisk peker den tre km. lange Vikkilen seg ut. Gårdene Bringsvær, Vik, Sæveli og Fjære, alle med funn som er interessante i denne sammenheng, ligger på raryggen opp for kilen» (Larsen 1986:118). Han henviser også til Perry Rolfsens vurderinger angående Vikkilens sentrale stilling, når det gjelder vikingtidens sjøfart (Rolfsen 1981:124-126).

Finnes det områder i innlandet av Agder, som kan ha stått sentralt i vikingtidens handel og kontakt utad? Funnene fra Setesdal tyder på at det her har vært kontakt med angelsaksisk og keltisk område. Myntfunnene antyder forbindelser sørover til bl.a. Danmark (Gjessing 1923:45, Skaare 1976:144-145). Et stort funn fra Nomeland i Valle inneholder 21 lodd. Dette er flere enn fra noen annen grav i Norge (Larsen 1981:28). Valle har 44 funn fra vikingtid. Disse er fra 23 forskjellige gårder (Larsen 1981:20).

Hvordan kunne områder så langt fra kysten bli så viktige handelsknutepunkt? Jeg siterer Larsen: «Bakgrunnen for handelen i Valle er nok den sentrale plasseringen langs gamle ferdselsveier og overskuddet fra utmarksnæringene....

Også i Hylestad kan det ha vært drevet handel. Antall funn er ikke så stort som fra området ved Valle kirke, men også her kommer det gamle ferdselsveier ned fra fjellet.

Funnmaterialet gir klare indikasjoner på at det i Valle har vært en eller flere handelsplasser, men det gir ingen eller få antydninger om organisasjonsformen» (Larsen 1980:147).

Fra øvre Setesdal er veien kort ned til kysten i Rogaland. Ifølge Perry Rolfsen har det i jernalderen vært gode forbindelser fra Setesdal, både østover til Telemark og vestover til Ryfylke. Dette gjelder ikke bare for Bykle, men for øvre Setesdal generelt (Rolfsen 1977:119-123).

Jan Henning Larsen vurderer trosskiftet i Setesdal og trekker bl.a. denne konklusjonen: «Oldfunni tyder på at det var god kontakt med kysten, og difor er det truleg konservatisme som er årsak til at ein heldt fast på dei heidenske tradisjonane» (Larsen 1981:31).

I områder som ligger langt fra Agder-kysten, finner vi altså likevel forbindelse utad med andre land og med kystdistriktene. Valle ser ut til å ha vært et sentralt område, når det gjelder handel i vikingtid i Setesdal. Om det her kan ha ligget en handelsplass, slik som vi øynet enkelte spor av ved Vikkilen i Grimstad, er foreløpig vanskelig å si noe om. Fremtidige utgravninger og undersøkelser vil kunne gi ytterligere interessante resultater i Valle og omegn.

Et moment vi stadig har vendt tilbake til, er kontakten utad med Europa. Ved gjennomgåelsen av materialet og av tabelloversiktene bakerst ser vi at forskjellige områder er representert, både vesterlandske og kontinentale land. Tabellene viser at Vest-Agder har svært lite kontinental import, men derimot et fyldig insulært materiale, hvor forskjellige typer er å finne: bronsejeler, beslag, mynter og sverd. Dette tyder på god forbindelse vestover herfra. Fra Aust-Agder derimot synes det å ha vært god kontakt både vest- og sørover. Det insulære materialet er imidlertid rikest og mest variert i dette fylket også.

Når det gjelder runesteiner, er Galteland-stenen et forholdsvis tidlig uttrykk for kristen innflytelse så langt inne i landet som Evje. Det er ikke umulig at en i Setesdal har hatt kjennskap til kristne forestillinger tidligere enn ventet. Den kristne innskriften som knytter seg til Bjor Arnsteinssons minne, viser oss at han må ha fått betydelig kjennskap til kristendommen. Dette kan ha skjedd hjemme på Evje eller på tidligere ferder vestover.

Misjonsperioden på Agder har ikke etterlatt seg synlige steinkors. Dette behøver ikke å være ensbetydende med at skikken å reise kors har vært ukjent. Sett under ett må altså forbindelsen med angelsaksisk og keltisk kultur ha vært mest dominerende (sml. tabellene bakerst).

Sammenligner vi dette med de resultatene Fridtjov Birkeli har kommet frem til når det gjelder Håkon den gode (Birkeli 1960), synes det som om det hele peker i samme retning. Det er rimelig å anta at Håkon

den godes angelsaksiske biskop i en eller annen periode av sitt virke må ha kommet i kontakt med befolkningen i Agder-distriktet.

Gravskikkene har spilt en vesentlig rolle i vår undersøkelse. La oss et øyeblikk stanse opp for dette viktige aspektet ved religionsskiftet. Misjonen, enten den direkte eller indirekte misjon, førte til at kristne forestillinger om døden vant innpass. Dermed skjedde det også en forandring i gravskikkene. Omsvinget omkring 950 langs kysten på Agder lar oss ane at kristen gravskikk kan ha begynt å trenge inn. Kanskje vil senere arkeologiske undersøkelser gi oss flere detaljer med hensyn til lokale variasjoner fra område til område i gravskikksmaterialet. Særlig synes jeg Lista med meget gammel bosetning og gammel kultur virker utfordrende (se Lorange 1878, Petersen 1926:113-229, Meberg 1951:16-29). Forholdene her skulle geografisk ligge vel til rette for misjonspåvirkning, særlig vestfra. For misjonærer eller handelsfolk måtte steder som Eigvåg og Loshavn kunnet ha fungert som ypperlige havner og knutepunkt for forbindelsen med Lista-området.

Vi merket oss motsetningen mellom kyst og innland i gravskikksmaterialet. Det er naturlig at kyststrøkene først ble konfrontert med de nye impulsene, men som nevnt har det også vært god forbindelse utad i Setesdalen, særlig fra Valle. Et handelssentrum som Fjære kan ha fungert som innfallsport for kristen påvirkning og misjon. Nettopp her synes det som om både kristen og norrøn religion kan ha eksistert side om side i forholdsvis lang tid (sml. Bringsvær-gravfunnet).

I denne artikkelen har jeg ikke kommet inn på de gamle steinkirkene vi har fra tidlig middelalder på Agder. Både steinkirkene, og de helt tidlige trekirkene, som kan ha eksistert før disse, bør heller tas opp i en egen artikkel. Likevel vil jeg nevne Tveit kirke, som i tiden fremover vil være av stor interesse for den tidlige kirke- og misjonshistorie. Det er nå kommet et endelig forslag om at det bør foretas utgravninger under golvet i Tveit kirke. Av stor betydning i vår sammenheng kommer de arkeologiske utgravningene her til å bli. Spørsmålet om det har vært en tidligere trekirke på samme sted er også meget interessant. Tveit kirke har mange fellestrekk og stor likhet med Oddernes kirke (Meyer 1925:138, sml. også Dalan 1947:12-13).

Bildet som tegnes for oss gjennom det materialet vi har arbeidet med, viser oss kristningen som en prosess over lengre tid. I denne prosess har forskjellige faktorer vært med å forberede og forme det kristningsverk som nådde sin fullføring med Olav Tryggvason, Olav Haraldsson og deres etterfølgere.

TABELL OVER IMPORT I VIKINGTID. AUST-AGDER

KONTINENTAL IMPORT			
Funnsted	Funn	Opprinnelse	Litteraturhenvising
Viki, Valle	mynt	dansk?	Skaare 1976, s. 145
Nomeland I, Valle	mynt	dansk	Skaare 1976, s. 144
Nomeland II, Valle	mynter	dansk og tysk	Skaare 1976, s. 145
Kvitberg, Holt	mynter SK	tyske og kufiske	Skaare 1976, s. 143 Gjessing 1923, s. 42
Vågsnes, Lien, Tromøy	mynt	frankisk	Skaare 1976, s. 143 Larsen 1978, s. 169
Voie, Austre Moland	mynter SK	kufiske (sanns.)	Skaare 1976, s. 143 Grieg 1929, s. 205
Bringsvær, Fjære	mynt	tysk	Skaare 1976 s. 144 Gjessing 1923, s. 42 Larsen 1978, s. 170
Slemmedal/Lia, Landvik	mynter SK	kufiske	Skaare 1982, s. 32-43

SK = skattefunn.

TABELL OVER IMPORT I VIKINGTID. AUST-AGDER

INSULÆR IMPORT			
Funnsted	Funn	Opprinnelse	Litteraturhenvisning
Valle prestegård	beslagstykke	keltisk	Gjessing 1923, s. 45
Nomeland II, Valle	fragment av sølvmynt	angel- saksisk	Skaare 1976, s. 145 Petersen 1940, s. 148
Skjeggedal, Tovdal, Åmli	sverd	angelsaksisk type	Universitetets oldsakssamling, C 29682
Vegusdal, Vegusdal	mynter	angel- saksiske	Skaare 1976, s. 144 Gjessing 1919, s. 41 Petersen 1940, s. 147 Larsen 1978, s. 173
Bringsvær, Fjære	bronsevekt	anglo- irsk	Jondell 1974, s. 46
Fevik, Fjære	sverdhjalt	anglo- irsk	Petersen 1940, s. 117
Fjære, Fjære	bronsevekt	anglo- irsk	Jondell 1974, s. 46-47
Kroken, Fjære	fragment av beslag SK	anglo- irsk	Grieg 1929, s. 204 Petersen 1940, s. 179
Sævli, Fjære	bronsevekt	anglo- irsk	Jondell 1974, s. 47
Vik, Fjære	mynter	angel- saksiske	Skaare 1976, s. 144 Petersen 1940, s. 147
Molland, Grimstad	spenne eller beslag	keltisk	Larsen 1978, s. 171
Slemmedal/Lia, Landvik	mynt SK	angel- saksisk	Skaare 1982, s. 32-43

TABELL OVER IMPORT I VIKINGTID. VEST-AGDER

KONTINENTAL IMPORT			
Funnsted	Funn	Opprinnelse	Litteraturhenvisning
Spangereid, Spangereid	mynter	frankisk og skandinavisk	Skaare 1976, s. 145 Gjessing 1925, s. 59 Larsen 1976, s. 82

TABELL OVER IMPORT I VIKINGTID. VEST-AGDER

INSULÆR IMPORT			
Funnsted	Funn	Opprinnelse	Litteraturhenvisning
Ve, Tveit	sverd	angel- saksisk	Gjessing 1925, s. 58 Larsen 1976, s. 82
Augland, Torridal	beslag	angel- saksisk	Larsen 1976, s. 82 Larsen 1978, s. 175
Tufte, Søgne	sverd (to)	angel- saksisk	Petersen 1940, s. 117 Larsen 1976, s. 82
Ågset, Laudal	beslagstykke	keltisk	Gjessing 1925, s. 58 Petersen 1940, s. 28 Larsen 1976, s. 82 Larsen 1978, s. 177
Ormestad, Mandal	bronsesmykke	keltisk	Larsen 1978, s. 177
Løland, Vigmostad	sølvbeslag eller spenne	angel- saksisk	Gjessing 1925, s. 59 Petersen 1940, s. 179
Løland, Vigmostad	beger av blått glass	engelsk	Petersen 1940, s. 191
Løland, Vigmostad	bronsekjel (-kar)	engelsk/ keltisk	Gjessing 1925, s. 58-59 Petersen 1940, s. 91 Larsen 1976, s. 82
Skomrak, Lyngdal	bronsekjel (-kar)	engelsk/ keltisk	Gjessing 1925, s. 58-59 Petersen 1940, s. 90 Larsen 1976, s. 68-69 og 81
Østhassel, Lista	bronsekjel (-kar)	engelsk/ keltisk	Larsen 1976, s. 81-82
Borhaug, Lista	beslag	keltisk	Gjessing 1925, s. 59 Petersen 1926, s. 232 Petersen 1940, s. 28 Larsen 1976, s. 69

LITTERATUR

- Bendixen, B.E. 1912: Stenkors i Bergensamtene. Oldtiden II, 1912. Stavanger.
- Birkeli, Fridtjov 1960: Hadde Håkon Adelsteinsfostre likevel en biskop Sigfrid hos seg? Historisk tidsskrift, bd.40/1960 (nr. 3, 1960). Oslo.
- Birkeli, Fridtjov 1973: Norske steinkors i tidlig middelalder. Skrifter utgitt av Det norske videnskaps-akademi i Oslo. II Hist.-filos. klasse. Ny serie. No.10. Oslo.
- Birkeli, Fridtjov 1979: Norge møter kristendommen. Oslo.
- Blindheim, Charlotte 1982: Slemmedal-skatten. Viking, bd. XLV. Oslo.
- Dalan, S. 1947: Kirkeliv i Tveit prestegjeld i gamal og ny tid. Kristiansand S.
- Gjessing, Helge 1919: Setesdalen i forhistorisk tid. I: Norske Bygder I. Kristiania.
- Gjessing, Helge 1923: Aust-Agder i forhistorisk tid. I: Arendal fra fortid til nutid. Kristiania.
- Gjessing, Helge 1925: Vest-Agder i forhistorisk tid. I: Norske Bygder II. Bergen.
- Grieg, Sigurd 1929: Vikingetidens skattefunn. Universitetets Oldsaksamlings skrifter. Bind II. Oslo.
- Hougen, Bjørn 1923: Innberetning om undersøkelse av gravkiste paa Bringsvær, Fjære sokn og prestegjeld, Aust-Agder. Universitetets Oldsaksamlings topografiske arkiv, Oslo. Kristiania.
- Jacobsen, Lis 1933: Norske Oldfunn VI. Evje-stenen og Alstad-stenen.
- Johnsen, Ingrid Sannes 1968: Stuttruner i vikingetidens innskrifter. Oslo.
- Jondell, Erik 1974: Vikingatidens balansvågar i Norge. C 1 - uppsats i arkeologi, särskilt nordeuropeisk. Uppsala.
- Larsen, Jan Henning 1976: Vest-Agders vikingtid i arkeologisk belysning. I: Rikssamlingstid på Agder. Kristiansand S.
- Larsen, Jan Henning 1978: Utskyldriket. Arkeologisk drøfting av en historisk hypotese. Avhandling til magistergraden i Nordisk Arkeologi ved Universitetet i Oslo. Upublisert.
- Larsen, Jan Henning 1980: Vikingtids handelsplass i Valle, Setesdal. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter. Ny rekke nr. 3. Oslo.
- Larsen, Jan Henning 1981: Førhistoria i Valle kommune, Setesdal. Nicolay skrifter 1. Oslo.
- Larsen, Jan Henning 1984: Graver fra sen hedensk tid i Aust-Agder. Universitetets Oldsaksamling Årbok 1982/1983. Oslo.
- Larsen, Jan Henning 1986: En mulig handelsplass i Grimstadområdet i vikingtiden. Universitetets Oldsaksamling Årbok 1984/1985. Oslo.
- Lorange, Anders 1878: Indberetning om en reise paa Lister 1877. Aarsberetning for Foreningen til norske Fortidsminde-mærkers Bevaring. Kristiania.
- Meberg, David J. 1951: Lista i helg og yrke. Flekkefjord/Lista.
- Meyer, Johan 1925: Kirker og Klostre i Middelalderen. Norsk Kunsthistorie, første bind. Oslo.
- Olsen, Magnus 1954: Norges innskrifter med de yngre runer. Bd. III. Oslo.

- Petersen, Jan 1926: Lista i forhistorisk tid. I: Abraham Berge: Lista. En bygdebok. Tønsberg.
- Petersen, Jan 1940: British antiquities of the viking period, found in Norway. Viking antiquities in Great Britain and Ireland. Ed. by Haakon Shetelig. Part V. Oslo.
- Rolfsen, Perry 1977: En fjellgård fra jernalderen i Bykle. Viking, bd. XL. Oslo.
- Rolfsen, Perry 1981: Den siste hedning på Agder. Viking, bd. XLIV. Oslo.
- Shetelig, Haakon 1925: Norges forhistorie. Problemer og resultater i norsk arkæologi. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, ser. A: Va/1925. Oslo.
- Skaare, Kolbjørn 1976 Coins and Coinage in Viking-Age Norway. Oslo-Bergen-Tromsø.
- Skaare, Kolbjørn 1982 Myntene i Slemmedal-skatten. Viking, bd. XLV. Oslo.
- Sveinall, Paal 1976: Øyslebø. Gard og ætt. Marnardal.
- Taranger, Absalon 1890: Den angelsaksiske kirkes indflydelse paa den norske. Kristiania.

En mer omfattende artikkel med samme emneområde finnes i Agder Historielags Årsskrift for 1987. Tittelen her er: «Agder møter kristendommen». En ekstra takk til Jan Henning Larsen og Per Oscar Nybruget for verdifull veiledning og inspirasjon! Likeledes en varm takk til førstekonservator Perry Rolfsen for inspirerende samtaler og hjelp under arbeidet!

Hans Jakob Jakobsen, f. 1953 i Flekkefjord, cand. theol. 1982, nordisk mellom-fag 1986. Utgitt artikler om lokalhistoriske emner fra Agder.

Early Christianity in Agder: Aspects of the mission history of Agder in the Viking Age

On the basis of archeological material in Agder (the southern province of Norway) the author wants to throw light upon the early mission in that region. He describes funeral customs, various archeological finds, rune inscriptions, and stone crosses. Contact with the outside world, particularly the Anglo-Saxon and Celtic cultures, suggests early Christian influence. The process of Christianization probably lasted for a long period, during which a variety of factors prepared the mission which was concluded by the kings Olav Tryggvason, Olav Haraldsson and their successors.